

Halk Masallarının İşlevi^{*1}-Edwin W. Smith²

The Function of Folk Tales- Edwin W. Smith

Ahmet Özgür GÜVENÇ¹

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Erzurum, Türkiye
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Giriş

Afrikalılar hakkında bir şeyler bilen herkes, onların harika hikâye anlatıcıları olduklarını bilirler.

Ben, onların anlattıkları masallar hakkında konuşmalıyım. Belki tesadüfi bir durum dışında, masalların kökeni, dağılımı, Afrikalıların zihniyetine sağladıkları içgörü gibi büyük ilgi çeken bazı sorulara değinmeyeceğim. Kendimi, bu temanın oldukça ilgi çeken bir yönü olan “masalların işlevi” konusu ile sınırladım. Belli masalların Afrika’da nasıl oluyor da bu kadar yaygın bilindiklerini ya da nasıl meydana geldiklerini sormayacağım; ancak basitçe masalların ne için kullanıldığını (ne işe yaradıklarını) soracağım.

I

Bunlardan en bariz olanı, masalların eğlendirici kullanımı ile konuya başlıyorum. Her şeyden önce masallar, eğlendirmek için anlatılırlar.

Onlar günümüz modern romanının karşılığıdır. Aramızda oldukça büyük bir gelişme kaydetmiş olan kurmaca edebiyatın, sözlü gelenekte masallarla geliştiğini hatırlatma ihtiyacını neredeyse hissetmiyorum.

Roman, yazılmadan önce anlatılmıştı. Boccaccio³, bir veba salgını sırasında Floransa’da kaçan bir hanımlar ve beyler topluluğunun, yeşil çimenlerin üzerindeki gölgeli bir yerde her gün nasıl toplandığını ve zamanlarını bir roman atmosferinde nasıl geçirdiklerini daha sonra Decameron’da bir araya getirilecek hikâyelerinde anlatır. En azından onun temsil ettiği şekil böyleyken günümüzde zihnini veya ahlakını geliştirmek için kurgu okuyan her kişiye karşılık (eğer biri bunu yapıyorsa) bin kişi kendini eğlendirmek için okuyor. Afrika’da olduğu gibi kitapların olmadığı yerlerde ise neşeli masallar varlığını sürdürmüştür. Normal gelişim, Afrikalılar roman yazarken seyrini bulur tıpkı bazılarının şimdi yaptığı gibi.

*Dipnotların tamamı çevirmenin açıklamalarıdır.

Geliş Tarihi/Received 07.01.2026
Kabul Tarihi/Accepted 01.04.2026
Yayın Tarihi/Publication Date 25.04.2026

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Ahmet Özgür GÜVENÇ
aoguvenc@atauni.edu.tr

Cite this article

Güvenç, A.Ö. (2026). The Function of Folk Tales- Edwin W. Smith. *Culture and Civilization*, 10, 51-60.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Londra Üniversitesi Eğitim Enstitüsü’nde sunulmuş bir konferansın makaleye dönüştürülmüş formudur. Smith, Edwin W. (1940), “The Function of Folk-Tales”, *Journal of the Royal African Society*, Vol. 39, No. 154, pp. 64-83.

² Edwin Williams Smith (1876-1957), bugünkü Güney Afrika’daki Aliwal North’ta misyoner bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, eğitimini İngiltere’de tamamladıktan sonra 1897’de rahip olarak atanmıştır. 1898’de Güney Afrika’da Basutoland’a, 1902’de Orta Afrika’da Kuzey Rodezya’ya misyoner olarak gönderilmiş, burada dil bilgisi çalışmaları ve İncil çevirileri yapmıştır. Yüzbaşı A. M. Dale ile birlikte kaleme aldığı *The Ill-Speaking Peoples of Northern Rhodesia* (1920), yayımlandığı dönemde Afrika toplumlarına ilişkin az sayıdaki yetkin etnografik çalışmadan biri olarak kabul görmüştür. 1915’ten sonra Afrika’daki ırk ilişkileri ve toplumsal kalkınma konularına odaklanan *The Golden Stool Some Aspects of The Conflict of Cultures in Africa* (1926) ve *Aggrey of Africa: A Study in Black and White* (1929) adlı çalışmalarıyla geniş etki uyandırmıştır. Uluslararası Afrika Enstitüsü’nün kuruluşunda rol almış, 1944-1948 arasında *Africa* dergisinin editörlüğünü yürütmüştür. Afrika dinleri üzerine çalışmaları, *African Ideas of God* (1950) adlı derlemeyle doruğa ulaşmıştır (Bk. <https://therai.org.uk/archives-and-manuscripts/obituaries/edwin-williams-smith/> Erişim tarihi: 02.01.2026).

³ Giovanni Boccaccio (1313-1375), İtalyan şair ve bilgindir. Daha çok Decameron’daki gerçekçi öykülerini yazarı olarak tanınır. İtalyan şair ve bilgin Francesco Petrarch ile birlikte Rönesans hümanizminin temellerini atmıştır.

Afrikalı bazen yansıtıldığı gibi başıboş biri değildir. Gündüz sıcaklığı yerini akşamın serin havasına bırakınca, işlerin bitirilip, ana öğünün yenilmesinin ardından dinlenme zamanı gelir. Uzun saatler boyunca dans ederler ya da “bir edebî karakterin”⁴ eğlencesi için ateşin etrafında toplanırlar. Birbirlerine ya bilmeceler sorarlar ya da masallar anlatırlar. Gece, bu şekilde hoş vakit geçirme zamanıdır. Bazı kabileler arasında bu vakit dışında yani gün içinde masal anlatılırsa anlatan kişinin başının kelleşeceğine dair bir inanış olduğundan zamansız masal anlatmamaya dair bir tabu gelişmiş. Dr. Junod⁵, söz konusu yasağın erkeklerin oldukça ilgi çekici bu masallara çalışma saatleri içinde zaman ayırarak işlerini yapmayacakları endişesinden kaynaklandığını iddia eder. Tabii ki öyle olabilir, fakat bu konuyla ilgili başka bir sebep daha olduğunu belirtmeliyim. Afrikalı çocuklar Avrupalı çocuklar gibidirler, yatmadan önce bir masal dinlemeyi çok severler. Erkekler ve kadınlar, bu anlatıların birçoğunu henüz çocukluk çağlarındayken, gün boyu çalışan anneleri ve büyükannelerinin akşamları boş vakit bulabildikleri zamanlarda dinlemişlerdir. Yetişkinler büyümüş çocuklardan başka bir şey değillerdir ve onlar uykuya çekilmeden önceki son saati masalların dinlendiği bir zaman dilimi olarak görmeyi sürdürmüşlerdir. Bunları başka bir zamanda söylemek pek doğal görünmüyor. Ne yapılmışsa, yapılması gerektiği için yapılmıştır; tabu bu yüzden vardır.

Bu yüzden ateşin etrafında toplanırlar. Karanlık orman arka planı oluştururken ve yıldızlar siyah gökyüzünde tropikal bir parlaklıkla asılı dururken hevesli yüzleri aydınlatan titreyen ateşin ışığıyla oluşan o büyülü saatin çekiciliğini kim deneyimlense unutamaz. Biri, bir hikâyeye başlar. Herkes biraz bilir ancak oradakiler arasında dolu bir repertuarı olan en az bir kişinin olacağı kesindir. Fas pazarlarında işittiğim türden profesyonel masal anlatıcılarının Bantu ya da Sahra altı Afrika toplulukları⁶ arasındaki kabileler arasında bulunmadığına inanıyorum. Ancak anlatabilenlerin çok olduğu yerlerde dahi, anlatım konusunda olağanüstü yetkinliğe sahip bazı bireyler bulunmaktadır. Afrika’da ya da ötesinde duyduğum en iyi masalci, eski dostum Mungalo’ydu. Onda dudak mırıldanması yoktu, yüzünün ve vücudunun tüm kasları konuşuyordu, hızlı bir jesti tüm bir cümlenin yerini tutuyordu. Etkiyi artırmak için duraklamaların kullanımında uzmandı. Sesinin tonları taklit edilemez bir şekilde değişiyordu. Bir canavar masalı anlattığında her hayvan kendi sesiyle konuşurdu. Örneğin, Momba’nın (yer boynuzgagası)⁷ derin ve gümbürtülü sesi, Sulwe’nin (tavşan) ince ve tiz tonlarıyla belirgin bir karşıtlık oluştururdu. Afrika dilinin en ifade gücü yüksek unsurlarını, yani söz varlığındaki betimleyici kökleri nasıl kullanacağını çok iyi bilirdi. Kaptan Rattray’in Akan/Ashanti masallarından oluşan mükemmel koleksiyonunu okuyanlar, bunların kullanım örneklerini hatırlayacaktır.⁸

“Sonra Kara Kolobus Maymunu bir ağacın dalını kavradı, **kra, kra, kra**” (onu ağaca tırmanırken görebilirsiniz).

Tikonokono (koca kafalı) bir ağaca tırmandı. İncir ağacının çocuklarından bazılarını kopardı ve koparmaya devam etti, onları arkadaşlarına attı. Tikonokono yeterli mi diye sordu, arkadaşları ona aşağıya bakmasını söylediler. Ve bakmak için başını eğdiğinde **kum!** diyerek başı yere çarptı. **Kum** sesini duyduğunda Tikonokono’nun yaşadığı korkunç şoktan şüphe edemezsin!

Bir diğer masalda Ananse (örümcek), uzun bir sarmaşık aldı ve onu pitonun etrafına **nwenene, nwenene, nwenene!** diye sardı. Başka bir anlatıda, gök-tanrısı yağmuru saliverince, yağmur **ta! ta! ta!** diye yere düştü. Bütün dereler taşıtı ve su canlıları, Karides, Midye ve diğerleri ayağa kalktı ve **twom!** diye daldıkları gibi suya gittiler.

Mungalo, Kaplumbağa’nın arkadaşı Akbaba’yı kurnazca kandırarak onu yükseklerdeki yuvasına taşımaya ikna etmesini ve havada kendisine seslenilmesiyle irkilen Akbaba’nın Kaplumbağa’yı kontrolsüzce bırakmasını her anlattığında şu ifadeleri kullanır: Kaplumbağa **pididi, pididi, pididi!** diye acelesiz, kaçınılmaz bir şekilde, amansızca aşağı düştü.

Evet, bu betimleyici sözler, uygun jestlerle ve uygun tonda telaffuz edildiklerinde bir anlatıya olağanüstü bir canlılık katarlar. Seslere, jestlere ve hikâyecinin kişiliğine bağlı olarak, bu masalları tercüme etmek olanaksızdır, çünkü özlere büyük ölçüde buharlaşır.

Yetkin bir anlatıcı tarafından anlatılan bu masalları, dinleyici karşısında seslendirilmek üzere yazılmış bir İngiliz kısa

⁴ Yazar, bu ifadesini “Bu şekilde denilebilir mi?” sorusuyla yoruma açık bırakmıştır.

⁵ İsviçreli misyoner, etnograf, antropolog, dil bilimci ve doğa bilimci Henri-Alexandre Junod (1863-1934).

⁶ Yazarın “Negro” ifadesine karşılık “Sahra Altı Afrika Toplulukları” ifadesi kullanılmıştır. Bu bölge, siyahî nüfusu nedeni ile “kara Afrika” olarak da adlandırılır.

⁷ Tropikal ve subtropikal Afrika, Asya ve Melanezya’da bulunan bir kuş türü.

⁸ Kaptan R. S. Rattray tarafından derlenip tercüme edilen, Afrikalı Ashanti, Fante ve Ewe kabileleri üyeleri tarafından resmedilen 1930 yılında yayımlanmış “Akan-Ashanti Folk-Tales” adlı kitap kastedilmektedir. (Rattray, R. S. (1930), *Akan-Ashanti Folk-Tales*, New York: Oxford University Press.)

öyküsüne uygulayacağımız ölçütlerle değerlendirecek olursak bu anlatıların söz konusu ölçütler karşısında başarıyla sınımadan geçtiğini görürüz. Bize anlatıldığına göre bir hikâye ilk cümleden itibaren okuru içine çekmeli, kadın kahramanın kaşlarını veya ayın parlaklığını betimlemek için oyalanmamalıdır. Konuya hemen girmek temel kuraldır. Böylece Afrikalı başlar: “Tavşan, ormanda ağaç kesmek amacıyla Kaplumbağa’dan bir balta ödünç almaya gitti” ve her dinleyici, neler olduğunu hemen öğrenmek için can atar. “Derler ki bir zamanlar bir Kraliçe Anne varmış ve o çok güzel bir kız çocuğu doğurmuş. İşte oradaydı, ama onu herhangi biriyle evlendirmek istediklerinde evlenmeyi reddediyordu.” Akan masal anlatıcısı böyle başlar ve ilk cümleden itibaren dinleyicisinin dikkatini çeker. Olaylar mantıksal bir sırayla ilerler, doruk noktasına ulaşılır ve hikâye hızla sona erer. Tüm Afrika masallarının bu mükemmellik düzeyine ulaştığını söylemiyorum, bazıları bıktırıcı derecede uzundur, ancak büyük çoğunluğu bu standarda uygundur. Birçoğu şarkı söylemeye başlar, karakterlerden biri bir iki satır söyler ve ardından koro eşlik eder. Anlatı ilerler ve yine solo ve koro söyleyişler tekrarlanır.

Ve dinleyiciler anlatıcının dudaklarından çıkan sözlere hevesle dikkat kesilirken, gülerler, kahkahalar atarlar, gülmekten bir o yana bir bu yana yuvarlanırlar. Dinleyiciler bunların hepsini daha önce defalarca duymuş olabilirler, ama yine de bundan zevk alırlar. Bu harikalar ve eğlence dolu başka dünyaya adım atıldığında günün sıkıcılığı unutulur. Sıkışık, dar, dünyevi varoluşlarından, hayal gücünün daha özgür atmosferine taşınırlar. Masallar eğlendirmek içindir ve eğlendirirler. Bu onların işlevlerinden biridir.

Afrika’da bir işveren olsaydım, her bir işçi grubumda mutlaka iyi masal anlatıcılarının bulunmasını sağlamaya daima özen gösterirdim. İşçileri iyi bir mizahi ortamda tutmak çok yardımcı olacaktır.

Bu eğlenceli anlatıların özüne ayrıntılı olarak giremiyorum. Bu anlatılar, insanlarla ilgili masallar ve hayvanların insanlarla iç içe geçtiği masallar olarak ikiye ayrılabilirler. “Romantizm” dediğimiz, aşk ve evlilik anlamındaki unsurlar, temalar arasında kesinlikle yok değil. Evliliklerin nasıl kurulduğu ve eşlerin nasıl edinildiği, süreklilik gösteren bir ilgi alanı olmuştur. Belki de sözün özünü söylemek gerekirse, bir erkeğin ya da bir kadının kendi sosyal statüsünün üstünde biriyle evlenmesiyle ilgili eski, kadim hikâye, diğer insanlar kadar Afrikalıları da cezbediyordu.

Angola’nın Mbundu halkı, Na Kimanaueze’nin hırslı oğlunun, Güneş ve Ay Efendisi’nin kızına talip olma arzusunu konu alan bir anlatıdan söz eder. Peki, oğlan kıza nasıl kur yapacaktı? Şahin ve Akbaba’yı bir mesajla göndermeyi düşünüyordu, ancak ikisi de o kadar yükseğe uçamayacaklarını itiraf ettiler. Sonra, Kaxundu -ki aynı zamanda Kurbağa Mainu’dur- gönüllü oldu, ancak elbette, kanatları olan varlıklar için bile imkânsız olan bir işin, onun güçlerinin tamamen ötesinde olduğu kendine söylendi. Fakat o ısrar etti. Cennetten gelen kadınların belirli bir kuyudan su çektiğini keşfetmişti ve suya girerek su kaplarının içinde saklanmayı başardı. Böylece cennete götürüldü ve oraya Güneşin Efendisi’nin bulacağı bir mektup bıraktı. Güneşin Efendisi, bir adamın kızını istediğini okudu, ama bunu dikkate almadı. Kurbağa, aynı şekilde dünyaya geri döndü ve bir süre sonra Güneşin Efendisi’ne başka bir mektup taşıdı. Bu kez Güneşin Efendisi, Na Kimanaueze’nin oğlunun şahsen gelmesi ve daha sonrakilerin habercisi olacak nitelikte bir hediye getirmesi koşuluyla teklifi kıza adına kabul etti. Na Kimanaueze gitmez, bunun yerine Kurbağa’yı, evlilik armağanını, yani başlık bedelini götürmesi için tekrar gönderir. Öncelikle habercinin kimliğini öğrenmiş olan Güneşin Efendisi, Na Kimanaueze’nin oğlunun gelini alması için her şeyin yoluna girdiğini göstermek amacıyla Kurbağa’ya bir ziyafet verir. Peki Na Kimanaueze’nin oğlu göğe nasıl çıkacak? Kurbağa, Güneşin Efendisi’nin kızının Na Kimanaueze’nin oğluna gönderilmesini, yani yeryüzüne indirilmesini sağlamayı üstlenir. Bunun üzerine Kurbağa cennete geri döner ve uyuyan kıza bulup gözlerini oyup çıkarır. Sabahleyin cennette büyük bir şaşkınlık olur ve kâhin çağrılır. Kâhin vakayı doğru bir şekilde yorumlar ve kızın kocasına götürülmesini emreder. Ertesi gün Güneşin Efendisi, Örumcek’e yeryüzüne kadar uzanan büyük bir ağ örmesini emreder. Böylece göksel kız yeryüzüne iner ve onu Kurbağa karşılar. Kurbağa kıza gözlerini geri verir ve onu Na Kimanaueze’nin oğluna götürür. Mbundu anlatıcısı “Akal’a”, kendi tarzıyla der ki “Böylece sonsuza dek mutlu yaşadılar.”

Saf ve basit bir hayvan hikâyesi örneği olarak, belki de tavşanın maceralı tarihindeki iyi bilinen bir bölümü özetlemekten daha iyisini yapamam. O, tüm hilekârlıkların vücut bulmuş hâli, en neşeli haylazlardan biridir. Bu bölüm, bazı farklılıklarla birlikte, Bantu Afrika’sının hemen hemen tamamında anlatılır. Bu ⁹ versiyonudur.

Su kıtlığı yaşandığı bir zamanda bütün hayvanlar toplanmış ve şöyle demişler: “Gidip su kuyusunu kazalım.” Yalnızca Tavşan Sulwe bu zahmeti paylaşmayı reddederek şöyle der: “Benim kendi su kaynağım var.” Bunun üzerine hayvanlar, “Madem yardım etmeyi reddediyorsun, ey tavşan, eğer seni deliğimizden su çıkarırken görürsek öldürürüz.” derler. Kazı bittiğinde, Munyumbwi adlı antilopu nöbet tutması için görevlendirdiler. Sonra Tavşan gelir ve Munyumbwi onu kovar. Tavşan uzaklaşırken Munyumbwi onun sırtında bir su kabağı taşıdığını görür ve “O da ne?” der. Tavşan, “Su kabağımın

⁹ Zambiya’nın ulusal başkenti Lusaka’nın batısında yer alan bir bölgede yaşayan ve Bantu dili konuşan bir halk.

içinde mangwalozhi¹⁰ var ve eğer yetişkin biri bağlanmamışsa onu yiyemez,” cevabını verir. “Bir tadına bakayım,” dedi Munyumbwi. Munyumbwi bunun ne kadar hoş bir şey olduğunu anlayınca, “Beni bağla,” dedi. Tavşan onu sıkıca bağladı, deliğe girdi ve su çekti, sonra Munyumbwi’yi bağlı bırakarak gitti. Bir süre sonra diğer hayvanlar su içmeye geldiler ve büyük bir şaşkınlıkla, güçlü Munyumbwi’nin çaresiz halini gördüler. Onunla alay ettiler ve sonra onu serbest bıraktılar. Aslan Shumbwa’yı suyu korumakla görevlendirdiler. “Tavşanı görürsen onu ısır,” dediler. Ama Tavşan geri döndü ve Aslan onun yalanlarına kandı, daha sonra Fil de öyle yaptı. Hayvanlar, “Tavşan bize göre çok kurnaz” diye itiraf etmek zorunda kaldılar. Sonra Kaplumbağa Fulwe nöbet tutmaya gönüllü oldu ve tüm vücuduna kuş kireci¹¹ sıvadı. O sırada Tavşan’ın geldiğini gördü, “Bırak gelsin,” dedi kendi kendine, “su çekemeyecek.” Tavşan, Kaplumbağa’yı mangwalozhi hakkında konuşarak kandırmaya çalışmadı. Sadece onu su deliğinin ağzından kenara itmeye çalıştı ama kolu sıkışıp kaldı. Kaplumbağa’yı ayaklarıyla tekmeledi ve ayakları da sıkıca yapıştı. Dedi ki: “Eğer sana kafamla vurursam ölürsün.” Ama Kaplumbağa hiçbir şey söylemedi ve Tavşan ona vurduğunda, kafası sıkıca yapıştı. Kuyruğunu sallayınca kuyruğu da yapıştı. Sonra büyük olanlar geldiler, Tavşan’ı yakalayıp öldürdüler. Ve tavşanın hikâyesi böylece sona erdi. Hepsisi çok eğlenceli.

II

Halk masallarının bir başka işlevine daha değinmeliyim. Bastırılmış duyguların açığa çıkarılmasını sağlarlar.

Rus Krylov’un¹², hemşerileri arasında son derece popüler olan birçok fabl¹³ yazdığını ve uyarladığını hatırlayacaksınız. Gericilik günlerinde¹⁴ Krylov Saray’ın gözüne girmeyi başarırken, sempatisi halktan ve ilerlemeden yanaydı. Duygularını açıkça dile getirmek tehlikeli olduğundan, baskıcı ve gerici memurları hayvan biçiminde tasvir etmişti. Kaba kurt, vicdansız tilki, sevimli, kalın kafalı ya da kurnaz ayı, güçlü, iyi niyetli ancak aptal fil ve sürekli statüsünün yükselmesi için bağırıp çağıran eşek bu hayvan biçimlerine verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Krylov’un fablları sansürden geçti ve halk arasında dolaştıkça prototipleri kolayca tanınabilir hâle geldi. Ve bu görevlilerin baskısı altında inleyen halk, onların bu şekilde gülünç duruma düşürülmesinden sonsuz bir memnuniyet duyuyordu. Bu fablları anlatmak ve onlara gülmek bir tür dolaylı intikamdı ve öfkeli duygularına bir çıkış yolu sağlıyordu.

Kaptan Rattray, Akan hikâyelerinde hayvan isimlerinin ve hatta gök tanrısının isminin bile, anılması çok uygunsuz olacak gerçek kişilerin isimlerinin yerine kullanıldığını öne sürmüştür. “Daha sonra, şüphesiz,” diyor, “hikâye kisvesi altında böylesine hafif bir ifşa, hikâye olarak anlatılmaya başladı. Ancak, mağdur tarafın açıkça suçlamaktan çekindiği birini açığa çıkarmak veya iftira ve karalamaya ilişkin Afrika hukukunu bertaraf etmek için eski uygulamaya hâlâ başvurulmaktadır. Başka bir deyişle, bu masallar, korkuyla bastırılan düşünce ve duyguları ifade ederek insanlara tatmin sağlar. Benzer şekilde Kaptan Rattray de kaydettiği bazı hikâyelerde geçen “en Rabelaisvari pasajlar”¹⁵ olarak adlandırdığı kısımları açıklıyor. Bunlar, kötülüğe düşkünlüklerinden kaynaklanmıyor çünkü Akan halkları, Afrikalıların genelinde olduğu gibi, konuşmalarında belli bir nezaketi koruyorlar. Ancak onun da söylediği gibi, hikâyelerde “Gök Tanrısı, küçük tanrılar, fetişler, ruhsal atalar, hastalar, şefler, cinsel konular gibi normalde kutsal sayılan konular, dünyevi olarak ele alınıyor ve hatta bazen alay konusu olma eğilimi gösteriyor.” Bunun sebebi nedir? Bir keresinde, frengi hastalığından muzdarip, bedeni yaralarla kaplı yaşlı bir adamı canlandıran dramatik bir skeci izlerken Kaptan Rattray, bir adama insanların Gök Tanrı’nın bu korkunç biçimde etkilediği kimselerle alay etmeyi âdet edinip edinmediklerini sorar. Adam, gündelik hayatta kimsenin böyle bir hastalıktan mustarip biriyle alay etmeyeceğini fakat rahiplerin hileleri ya da bir şefin düzenbazlığı gibi konuların konuşulup gülünebilecek ortamlarda ele alınmasının insanlar için yararlı olduğunu belirtir. Bu ilginç açıklamanın ardından, Kaptan Rattray eski zamanlarda, bir köylüye, bir şefe veya hatta Ashanti Kralı’na karşı bir şikâyeti olan herhangi birinin, söz konusu kişinin karakterindeki istenmeyen bir özelliği (açgözlülük, kıskançlık, hilekârlık) açığa vurarak onu ince bir şekilde alay konusu yapmasının ve bu olayı bir masalın merkezine yerleştirerek tanıtmasının bilinen bir gelenek olduğunu keşfeder. Böylece bir köle kötü efendisini, bir tebaa da kötü şefini ifşa etmiş olurdu. Bir noktaya kadar hikâye anlatıcısı imtiyaz sahibidir. Dahası, tıpkı romancıların ön sözlerinde karakterlerinin yaşayan kişiler

¹⁰ Özel bir yiyecek.

¹¹ Kuşları yakalamak için kullanılan, ökse otu meyvelerinden üretilen yapışkan bir madde.

¹² Ivan Andreyevich Krylov (1768-1844), Rus oyun, fabl ve epigram yazarı.

¹³ Krylov, 1809-1834 yılları arasında dokuz kitaptan oluşan fabl serisi yayımlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu dokuz kitap tek ciltte birleştirilmiştir.

¹⁴ Çarlık Rusyası’nda siyasal baskının, sansürün ve ilerici düşünce düşmanlığının egemen olduğu tarihsel dönem (1812-1825) kastedilmektedir.

¹⁵ Fransız Rönesans yazarı François Rabelais’in özellikle *Gargantua* ve *Pantagruel* eserlerine özgü anlatım özelliklerini taşıyan, bedenselliği ve aşırılığı merkeze alan, grotesk mizah yoluyla otoriteyi ve ciddiyeti ters yüz eden, dilsel ve anlatımsal açıdan taşkın bir edebî anlatım biçimine gönderme yapılmaktadır.

olarak kabul edilmemesi gerektiğini belirtmeleri gibi söyleyeceği şeyin sadece bir hayal ürünü olduğunu kamuoyuna açıklayarak kendini korumaya özen gösteririr. Afrikalı daha da ileri giderek kişisel isimlerin kullanımından kaçınır. Büyük bir şef Gök Tanrısı olabilir, bir başka karakter Örümcek, vb. Böylece, dinleyiciler bir masalda çok zeki bir adamın güçlü bir şefi alt ettiğini, ardından kendisinin de görünüşte uysal ve sakin biri tarafından alt edildiğini duyduklarında bundan keyif alır, adını anmaya cesaret edemedikleri bazı şefleri, rahipleri ya da falcıları hatırlar ve onların dolaylı biçimde cezalandırılmasından sevinç duyarlar. Kaptan Rattray, Batı Afrikalıların psikanalistlerin bastırma kuramının gerçekliğini kendi deneyimleriyle fark ettiklerini açıkça gösteren bazı gelenekleri hatırlatır ve bu uygulamalar sayesinde başka türlü tehlikeli bir komplekse dönüşebilecek duygulara bir dışavurum yolu bulduklarını söyler.

Bütün bunların yalnızca Batı Afrika ile sınırlı olmadığını, yıllar önce Suto asıllı bir metinden çevirdiğim bir tür dramatik hikâyenin gösterdiğini düşünüyorum. Basuto olarak da bilinen Suto halkı, yıllık Pitso¹⁶ veya kabile meclisi vesilesiyle şeflerine karşı duygularını serbestçe dile getirme alışkanlığına sahipti. O gün, her sıradan vatandaşın eleştiride bulunma ve şikayetlerini dile getirme özgürlüğü tamdı. Belki de sözünü ettiğim hikâyeye, eski gelenek çürümeye yüz tuttuğunda uydurulmuş ya da popülerleşmiştir. Bu hikâyeye, kuşların bir Pitso'sunu (toplantısını) anlatır. Bu toplantıda çekirge kuşu, güvercin, ispinoz ve leylek; Şef Phakue'yi (şahin) ve danışmanları Karga, Akbaba ve Kartal'ı, kabileyi acımasızca "yıyip bitirmeleri" nedeniyle yargıladılar. Phakue'nin görevden alınması talep edilir. Gri saçlı, ufak tefek yaşlı biri görünümündeki çekirge kuşu Motinyane elinde bir sopayla tartışmayı başlatır. "Efendim," dedi, "diyeceksiniz ki, bu tartışmayı başlatan şey nedir? Gerçekten, sizin karşınızda hiçbir şeyim; yine de ölmek ve çocuklarımla ölmesini istemiyorum. Söyleyeceğim tek bir şey var, o da Phakue'nin şeflikten ayrılması gerektiğidir. Ülkeyi mahvediyor. Ben çok küçük bir şeyim, bütün gün koşturuluyor ve durduğumda çok terliyorum. Ben küçük bir şey olduğum için Phakue'nin beni önemsiz görüp görmeyeceğini bilmiyorum. Phakue, böyle bir şef olmaktan utanmıyor musun? Bizim gibi sıradan insanları bile kovalıyorsunuz, Motinyane kabilesini!" Diğer kuşlar da onu takip ederek şefi yamyam ve tecavüzcü olarak kınarlar. Kasap kuşu Tsemeli ve diğerleri onu şiddetle savunur. "Yakala, döv! Kaçır! Öldür! Bu senin hakkın!" der Tsemeli ona. Phakue de sırayla konuşur ve bilge yaşlı Akbaba Ntsu tartışmayı sonlandırır. Bu, Basuto şeflerinin bazılarına yönelik nefis bir hicivdir. İnsanlar bunu izlerken içlerindeki derin kızgınlık bir nebze olsun rahatlama bulur. Konunun bu yönünü daha fazla incelemek faydalı olacaktır, ancak şimdi üçüncü noktaya geçmeliyim.

III

Afrika masalları sadece eğlendirmek ve duyguları ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda eğitici niteliklidirler. Bu kelimeyi kullandığımda, eğitimle neyi kastettiğimi açıklamalıyım. Eğer bunu okul üzerinden tanımlarsak Müslüman bölgesi dışındaki Afrikalıların Hristiyan misyonerler okullar açana kadar hiçbir eğitim almadıklarını kabul etmeliyiz. Ancak bu tamamen dar bir anlayış. Ben eğitimi, bir halkın kültürünün bir nesilden diğerine aktarıldığı sürecin tamamı olarak görüyorum. Eğitim bilinçli veya bilinçsiz olsun, yani genç kişi, eğitim alan kişi, eğitim aldığı farkında olsun ya da olmasın, masalların öğretimde çok belirgin bir yeri vardır.

Son yıllarda hikâyeye anlatımının eğitici değeri, bizde eğitimciler tarafından da kabul edilmeye başlanmıştır ancak şunu belirtmek gerekir ki ebeveynler bu değeri pratikte her zaman fark etmişlerdir.

Hikâyeler, yaşamı açığa çıkarmanın doğal biçimleri, irksal gelenek veya bilgi ve ideallerin doğal taşıyıcısı olarak görülür. İki işlevi olduğu söylenir: İdealleri şekillendirirler ve gerçekleri aydınlatırlar.

Günümüzde modern eğitimciler tarafından yaygın olarak kabul edilen şey, Afrikalılar tarafından her zaman gerçekleştirilmiş bir yöntemdir. Onlar büyük ölçüde hikâyeye anlatarak öğretirler.

Eğitimcilerimiz genç insanın hayatını dönemlere ayırır ve her dönemin kendine özgü bir hikâyeye seti gerektirdiğini söylerler. Üç ila altı yaş arası çocuk gerçekçilik alanında yaşar, tanıdık şeylerle ilgilenir. Mother Hubbard ve talihsiz köpeği¹⁷ gibi hikâyeler, çok fazla tekrar barındıran ve hayvanların çığlıklarını ve seslerini içeren hikâyeler bu döneme uygundur. Altı ila sekiz yaş arası çocuk, hayal gücünün çok aktif olduğu ve elde ettiğinden daha büyük bir deneyimi resmeden hayalî hikâyeler aradığı bir aşamadan geçer. Sonra, barbarca dövüş içgüdülerinin kendini gösterdiği başka bir gerçekçilik alanına yönelerek gerçek kahramanlık hikâyeleri arar. On iki veya on üç yaşından itibaren daha yüksek düzeyde kahramanlık türü hikâyeler, şövalyelik ve romantizm anlatıları ister. Bildiğim kadarıyla Afrikalı çocuğun bu ardışık evrelerden aynı şekilde geçip geçmediği hakkında malumat sahibi değiliz. Afrikalıların, adı geçen tüm kategorilere giren masalları var, ancak bu masalların gençlerin psikolojik gelişimine uygun olacak şekilde anlatılıp anlatılmadığını bilmiyorum. Burada ilginç ve verimli bir araştırma alanı mevcut.

¹⁶ Halkın katıldığı resmî toplantı.

¹⁷ Bir çocuk tekerlemesidir. Tekerleme, ilk kez 1805 yılında "Yaşlı Anne Hubbard ve Köpeğinin Komik Maceraları" başlığıyla yayımlanmıştır. Yayıncı John Harris tarafından basılan kitapta hikâyenin farklı kesitlerini betimleyen resimler de yer almaktadır. Tekerlemenin, muhtemelen daha önceki sözlü ya da yazılı kaynaklara dayanarak Sarah Catherine Martin (1768-1826) tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir.

Afrikalılar bağlamında, masalların idealleri şekillendirme ve gerçekleri aydınlatma olmak üzere yerine getirdiği iki işlevi ele alalım. İlk önce ikinci işlevi ele alacağız. Köy ateşinin etrafındaki Afrikalı grubunun bir dil okulu olduğunu belirtmek isterim. Hikâye, anadil hakkındaki gerçekleri aydınlatır.

Afrikalı çocukların karmaşık ve güzel dillerini nasıl öğrendikleri hakkında çok az şey biliyoruz ancak bu dili akıcı ve doğru bir şekilde konuşmayı hızla öğrendiklerine eminiz.

Deneyimlerime göre günlük konuşmalarında dil bilgisi kurallarına aykırı bir ifadeye (eğitimli İngilizlerin sıkça kullandığı “Between you and I”¹⁸ gibi) rastlamak çok nadirdir. Dil bilgisi kitapları ve dil konusunda resmî bir eğitim yoktur. Dinleyerek ve taklit ederek doğal bir yöntemle öğreniyorlar ve bunda masalların çok önemli bir rol oynadığından eminim. Tıpkı bizim çocuklarımız gibi Afrikalı çocuklar da bir hikâyenin tekrar tekrar anlatılmasına itiraz etmezler ama aynı sözlerle anlatılmasını isterler anlatı konusunda birer küçük muhafazakâr kesilirler devrimci değişikliklerden hoşlanmazlar. İfade biçimleri, iyice aşına hâle gelene kadar tekrar tekrar dinlenir. Genç Afrikalıların bu kadar geniş bir kelime dağarcığına sahip olmalarına şaşırabilirsiniz ancak duydukları hikâyeleri bildiğinizde bu şaşkınlığınız geçer. Geleneksel kültürün en önemli unsurlarından biri olan dil, bu şekilde yeni nesillere aktarılır. Bazı hikâyeler, belirli ifade biçimlerine dikkat çekmek ve bu konuda hata yapan insanlarla alay etmek için anlatılır. Nazal seslere dikkat edin!¹⁹ Bantu dilini öğrenen biri için çok iyi ve çok gerekli bir tavsiyedir. Ba-ila halkı, bununla ilgili bir kural formüle etmek veya sadece bir kural söylemek yerine bunu hafızaya kazımak için bir hikâye anlatır. Anlatılanlara göre, bazı yolcuların bir köyde misafirperverlikle karşılandığı ve ev sahiplerinin onlara “Bu mukandile yemeğini yedikten sonra süt için” dediği söylenir. Yolcular yemeklerini bitirir bitirmez ayağa kalkarlar, mızraklarını alırlar ve sanki bir cenaze törenindeymiş gibi aşağı yukarı koşmaya başlarlar. Köylüler şaşkınlık içinde, “Kim öldü? Kimin için yas tutuyorsunuz?” diye sorarlar. Yolcular, “Yas tutuyoruz çünkü siz ‘Bu mukandile yemeğini yediğinizde ağlayacaksınız’ dediniz.” derler. Ev sahipleri “Hayır” der, “mukandile dedik, mukadile değil.”²⁰

Nazal seslerinize dikkat edin!

Ba-ila halkı, yol tarifi isteyen ve yolun belirli bir noktasında sola sapmaları (pinuka) gerektiği söylenen bazı insanlarla alay etmek için başka bir hikâye anlatır. Bu aptal insanlar o noktaya vardıklarında yere uzanıp o kadar uzun süre uyurlar ki, termitler²¹ vücutlarına yuva yapar. Uyandırılıp neden yolda uydukları sorulduğunda, “Buraya vardığımızda bize pinuka yapmamız söylendi,” derler. Espri şu ki adamlar “pinuka” kelimesinin “yoldan sapmak” anlamıyla “uzanıp uyumak” anlamını karıştırmışlardır. Anlamları belirleyen fark, kelimenin tonlamasında yatmaktadır.

Ancak masallar, dili aydınlatan araçlar olmanın çok daha ötesindedir. Ataların çevrelerindeki dünya hakkında öğrendiklerini veya öğrendiklerini sandıklarını yeni nesillere aktarırlar. Bunların büyük bir kısmı, Rudyard Kipling²²’in “İşte Öyle Hikâyeler”²³ olarak adlandırdığı türdendir. Hatırlarsınız, şu sorulara verdiği keyifli cevapları: “Deve nasıl hörgücünü aldı?” “Leopar nasıl beneklerini aldı?” Daha bilimsel bir dille ifade etmek gerekirse, bunlar etiyolojik mitlerdir. Şeylerin nasıl olduklarına dair açıklamalar sunarlar. Buradaki mesele bu hikâyelerin modern bilimsel bilgiyle aynı doğrultuda olması değildir, değillerdir. Ancak, büyüklerin deneyimlerinin gerçekleri üzerine gözlemlerini ve düşüncelerini en büyüleyici şekilde aktarırlar. Çocukların şeylerin kökeni ve nedeni hakkındaki evrensel sorularına cevap verirler.

Bu tür hikâyeler o kadar yaygın ki örnek vermeye neredyse gerek yoktur.

Ashanti halkı, kedinin neden evde bakıldığını, sahibinin yatağında neden uyduğunu ve neden tabaktan yediğini; köpeğin ise (Afrika’da genellikle kötü muamele görür.) ateşin ölü külleri üzerinde neden yattığını ve neden dövüldüğünü açıklayan çok güzel bir hikâyeye sahiptir. Ayrıca örümceğin kafasının neden kel olduğunu da anlatırlar. Ba-ila halkının

¹⁸ “Between you and I” ifadesinin Türkçe karşılığı “Seninle benim aramda”dır. Burada gramatikal bir hata vardır ancak bu hatayı günlük konuşma dilinde eğitimli İngilizler bile sıklıkla yapmaktadır. İfadenin doğru şekli “Between you and me” olmasına rağmen günlük konuşma dilinde sıklıkla “me” yerine “I” kullanılmaktadır. Yazar burada İngilizcedeki bu yaygın yanlış örnek göstererek Afrikalılar arasında böyle küçük ve kabul görmüş hataların bile yapılmadığını anlatmak istemiştir.

¹⁹ Nazallere yani m, n, η gibi geniz seslerine dikkat çekilmektedir.

²⁰ Burada yazarın anlatıyı aktarırken bir hata yaptığı düşünülmektedir. Ev sahipleri, “sütü içerken mukandile yiyin” ya da “sütü içtikten sonra mukandileye geçin/başlayın” ifadelerinden birini kullanmış olsalardı, misafirlerin yeme-içme eyleminin ardından sergiledikleri davranışlar anlam kazanacak ve anlatıda verilmek istenen mesajla örtüşecekti. Şöyle ki misafirler, kelimeyi yanlış anladıkları için, özel bir yemek türünün ifade eden “mukandile” faslına geçmek, yani mukandile yemek yerine, yas tutmak anlamına gelen “mukadile”ye başlarlar.

²¹ Beyaz karınca.

²² İngiliz gazeteci, romancı, şair ve kısa öykü yazarıdır (1865-1936). Hindistan’da doğması ve bir dönem burada yaşaması nedeniyle çalışmalarında bu bölgenin kültüründen fazlasıyla yararlanmıştı.

²³ Kipling’in 1902 yılında yayımlanan kitabıdır. Çocuklara yönelik bu kitaptaki resimler de Kipling’e aittir. Kitap, Türkiye’de “İşte Öyle Hikâyeler” adıyla yayımlanmıştır.

anlattıkları arasında içinde şu tür sorulara cevap veren hikâyeleri kaydettim: güvercinin boynu neden halka şeklindedir, honeyguide²⁴ neden bal üzerinde otorite sahibidir, sincabın kuyruğu varken tavşanın neden kuyruğu yoktur, yaban domuzu neden bir delikte yaşar, zebranın boynuzu neden yoktur, kaplumbağanın kabuğundaki çatlakların sebebi nedir, boynuzgaganın gagası neden bu kadar büyükken, baştankaranın (Ntite) gagası neden bu kadar küçüktür?

Bu masallar, kesin zoolojik bilgiler aktarmasa da en azından çocukların dikkatini doğal gerçeklere çekmekte ve hayvanlar âlemini ilgi çekici hâle getirmektedir.

Ama masalların konusu sadece bu tür şeyler değildir. İnsan hayatının büyük gerçekleri ve şeylerin kökeni, hikâyeler aracılığıyla genç Afrikalıların zihninde aydınlatılır. Çok sayıda örnek, Afrikalının ölüm ve onun nasıl ortaya çıktığı konusunda çok düşündüğünü kanıtlıyor. Çünkü o, ölümün dünyanın orijinal yapısında olmadığına ikna olmuş görünür. İnsanların başına gelen felaket hakkındaki düşüncelerini somutlaştıran masallar anlatıyor. Sosyolojik gerçekler de aynı şekilde aydınlatılıyor. Boşanma, cinayet ve ensest nasıl ortaya çıktı? Afrikalının deneyiminde büyük bir öneme sahip olan arkadaş edinme uygulaması nasıl ortaya çıktı? Peki ya gökyüzü ve yerin, güneşin, ayın ve yıldızların, hatta insanın kendisinin kökeni nedir? Bunların hepsi hakkında hikâyeler var. Ben de Bay Cardinall'ın²⁵ Afrikalıları için bu hikâyelerin yalnızca peri masalları veya hayal ürünü hikâyeler olmadığı, tamamen gerçek olduğu konusundaki görüşüne katılıyorum. Bunlar onların evren hakkındaki düşüncelerinin arka planını oluşturur. Bunların birçoğunun gerçek dinî değer taşıdığını söyleyebilirim diye düşünüyorum. Bazıları her fırsatta açıkça anlatılırken, diğerleri bir kabilenin seçilmiş birkaç büyüğünün kutsal ve korunan hazinesidir ve Kaptan Rattray'ın "Afrikalıların Eski Ahit'i" dediği şeyi oluşturur. Ancak hepsi gençlerin çevrelerine karşı tutumlarını şekillendirmeye katkıda bulunur ve bu nedenle eğitici niteliktedir.

Eğitmcilerin hikâyeye yüklediği ikinci işleve geliyorum; hikâyeler ideallerin şekillendiricileridir. Afrika masalları için bunu söylemek abartı olmaz. Afrikalıların idealleri var, ama bunlar her zaman bizimkilerle örtüşmeyebilir. Kutsallığa ulaşamayabilirler ama yüksek bir toplumsal ahlak anlayışını aşarlar. İnsanların toplumlar hâlinde huzur içinde yaşayabilmeleri için belirli kabul görmüş davranış standartlarının olması gerekir ve bunların genç nesil tarafından kabul görmesi için gençlere bunların ne olduğu öğretilmelidir. Ahlaki eğitim mutlaka olmalı ve sanırım birçok insan bu eğitimin kalitesinin ne kadar mükemmel olduğunu bilse şaşırırdı. Bu eğitim büyük ölçüde öğütler, özdeyişler veya atasözleriyle aktarılır. Ancak kuralları yetişmekte olan kuşağın zihnine yerleştirmenin daha güvenilir bir yolu, bu kuralları hem ilgi çekici hem de hatırlanabilir masallarla somutlaştırmaktır.

Örneğin şu mükemmel kuralı ele alalım: "Ailenizden biri size ait bir şeyi kazara bozarsa veya kaybederse, tazminat talep etmez veya tazminat verme girişimlerini reddedersiniz."

Ashantiler bunu sevimli bir masala dönüştürmüşler. Derler ki bir zamanlar ikiz kız kardeş varmış. Abla, kız kardeşinin boynuna değerli boncuklar takmış, ama ne yazık ki küçük kız yıkanırken bu boncuklar kaybolmuş. Abla, tazminat olarak fil kraliçesinin kuyruğu gibi saçma şeyler talep etmiş. Masal, küçük kızın tüm bunları ararken yaşadığı heyecanlı maceraları anlatır. Küçük kız, ablasının istediklerini temin etmiş ve kendisi için de bir ayna getirmiş. Bir gün birlikte otururlarken, küçük kız aynaya bakıp "Bak, aynaya bakınca ölümler ülkesinde olan annemizi görüyorum!" diye haykırmış. Büyük kız da doğal olarak aynaya bakmak istemiş ama aynayı eline alırken düşürüp kırmış. Şimdi küçük kızın tazminat talep etme sırası gelmiş. Küçük kız, zahmetle topladığı eşyaları tekrar almayı reddetmiş ve aynı türden yeni eşyalar talep etmiş. Bunun üzerine büyük kız onları bulmak için dışarı çıkmış ama boşuna aramış. Küçük kıza eşyaları bulması için iyi davranan insanlar büyük kıza sırtlarını dönmüşler. Büyük kız, fillerle karşılaştığında Kraliçe Annenin kuyruğunu kesmeye niyetlenmiş. Bunun üzerine tüm sürü ayağa kalkmış ve onu ezerek öldürmüştü. İşte bu yüzden biz deriz ki: "Eğer sen ve senin kanından biri orada yaşıyorsa ve onlardan biri sana ait bir şeyi bozarsa, ödeme talep etme. Çünkü Ata Panin²⁶ öyle yaptı ve gidip öldü."

Bu tür daha pek çok masal örneği verilebilir. Ashanti halkı, yatak sırlarının tekrar edilmemesi gerektiğini öğütleyen bir hikâye anlatır. Başka bir hikâyeleri ise şu sağlıklı öğretiyi gösterir: "Kim olursa olsun birisi herhangi bir iş üzerinde

²⁴ Balkılavuzugillerden Tropiklerinde yaşayan, genellikle soluk tüylere sahip ve çoğunlukla balmumu ve arı larvalarıyla beslenen küçük bir kuş türü.

²⁵ Sir Allan Wolsey Cardinall (1887-1956), Batı Afrika'da özellikle Gold Coast (bugünkü Gana) ve Togoland'da görev yapmış Britanyalı kolonyal yönetici ve folklor araştırmacısıdır. Afrika sözlü anlatıları, mitoloji, din ve toplumsal kurumlar üzerine yaptığı araştırmaları tanınır. *The Natives of the Northern Territories of the Gold Coast: Their Customs, Religion and Folklore*/ Gold Coast'un Kuzey Bölgelerindeki Yerli Halklar: Gelenekleri, Dinleri ve Folklorları (1920), *In Ashanti and Beyond*/ Ashanti ve Ötesinde (1927) ve *Tales Told in Togoland*/ Togoland'da Anlatılan Masallar (1931) gibi eserlerinde Afrika anlatı geleneğini ele almıştır.

²⁶ Kaptan R. S. Rattray'ın ilk baskısı 1930 yılında yayımlanan *Akan-Ashanti Folk-Tales*/Akan-Ashanti Halk Masalları başlıklı kitabında bu masalın orijinali ve tam formu yer almaktadır. Masaldaki kardeşler Ata Kuma ve Ata Panin adlı ikiz kardeşlerdir. Bunlar büyük kız ve küçük kız olarak da nitelenmektedir. Büyük bir ihtimalle ya fiziksel özelliklerine göre ya da doğum sıralarına göre bu şekilde nitelenmektedirler. Büyük kızın adı Ata Panin'dir (Bk. Rattray, Capt. R.S. (1969), *Akan-Ashanti Folk-Tales*, Oxford: The Clarendon Press). Masal burada yazar tarafından özetlendiği için bu kısa metinde kardeşlerin adlarına yer verilmemiştir. Dolayısıyla konunun izahına yönelik açıklamaya ihtiyaç duyulmuştur.

meşgulse ve yardım isterse, ona yardım et.”

Çok eşliliğin yaygın olduğu yerlerde, koca bir eşini diğerlerine kıyasla aşırı kayırırsa kıskançlık ortaya çıkar ve bu da sorun yaratır. Gençlerin bu tehlikeye karşı uyarıya çok da ihtiyaçları yoktur çünkü çevrelerinde bunun pek çok örneğini görürler. Yine de onları özellikle uyararak için masallar anlatılır. Bir Ashanti hikâyesi, çok eşli bir kocayı asla “En çok sevdiğim karım bu” dememesi konusunda uyarır. Hikâyede bahsi edilen adamın üç karısı vardı: Yabani güvercin (Wild-pigeon), Boynuzgaga (Hornbill) ve Fare (Rat). Adam, diğerlerine kıyasla Fare’yi tercih eder ve bunu açıkça gösterir. Ama bakın neler olur! Adam ölür ve Yabani güvercin ile Boynuzgaga yüksek sesle yas tuttular: “Du, du, du, du, du, du, kocam öldü ve kocamı bir kez daha görene kadar bir daha asla yemek yemeyeceğim. Du, du!” Ama en çok sevdiği karısı Fare, sesini yükseltir ve şöyle söyler: “Bana gelince, koca bulmak zor değil! Öldüyse ölmüştür ve konu kapanmıştır!”

Bunların hepsi ahlaki masallardır ancak ahlak dersi her zaman alıntılıdır bu masaldaki kadar açıkça belirtilmez. Afrikalılar, hepinizin duyduğu küçük kız gibidir; kız şöyle demiştir: “Vaizlerin hikâyelerini seviyorum, ama ahlak derslerini sevmiyorum!” Bilge bir hikâye anlatıcısı dersini dinleyicilerine zorla kabul ettirmez. Masalını, benzetmesini, alegorisini anlatır ve onun etkili olmasını bekler. Ahlak dersini açıkça belirtmek öfke uyandırır: Sanki insanlar bunu görecektir kadar zeki değilmiş gibi! Afrikalılar bu konuda bilgelik gösterirler: Masallar çoğu zaman öğretici amaç taşır, ama öğreti zorla dayatılmaz.

Çok popüler bir temayla ilgili bir masal aktarayım. Masal, Bavenda halkına aittir. Bir baba, en büyük oğlu için bir gelin bulur ve onu getirmesi için oğlunu başlık parasıyla (sığırlar) birlikte gönderir. Dönüş yolunda kız şarkı söylemeye başlar: “Ben güzel bir kızım, ama dişlerim yok.” Oğlan, kızın ağzına bakar ve dişlerin olması gereken yerde siyah bir çıkıntı olduğunu görünce dehşete kapılır. Kızı babasına geri götürür ve teslim ettiği sığırların iadesini talep eder. Olanları duyan ikinci oğul, abisinin bir hata yapmış olabileceğini düşünerek kız almaya yola çıkar. Ama yol boyunca kız şarkısını yineler, ikinci oğlan da siyah çıkıntıyı görür ve kızı küçümseyerek reddeder. Ardından, arkadaşlarının alaycı bakışları arasında, ailenin en küçük oğlu şansını denemek için yola çıkar. Sığırları teslim eder ve yolda kız şarkısını yeniden söylemeye başlar. O da ağzına baktığında siyah çıkıntıyı görür ve kardeşlerinin yanılmadığını anlar. Ancak küçük oğlan farklı davranır. “Boş ver,” der bu cömert veya daha az titiz genç adam, “yola devam edelim.” Bir nehre gelirler ve karşıya geçerken oğlan, kızı yakalayıp ağzını açmasını söyler. Sonra kızın ağzını kuvvetlice kumla ovar. Siyahlığın gittiğini ve altından güzel beyaz dişlerin parladığını görünce sevinir. Köye vardıklarında şaşkınlıkla karşılanırlar ve köyün kızları dişleri olmayan gelini gülerek karşılarlar. Baba, oğlunu iyi sığırları harcamakla suçlar: “Dişi olmayan bir eşin ne faydası var?” diye sorar. Bu sırada küçük oğlan mutluken, kardeşleri tam bir hayal kırıklığı içindedir. Ancak kız gülümseyince dişlerinin endamının geri kalanı kadar güzel olduğu görünür. Ve sanırım sonsuza dek mutlu yaşarlar.

Buradaki ahlaki ders en sıradan zekâyâ sahip birinin bile anlayabileceği kadar açıktır ancak açıkça söylenmemiştir. İlk izlenimlere göre hüküm vermeyin! Ve bu hikâyelerde sıklıkla verilen ders, aceleci yargıların yanlış olma olasılığının yüksek olduğudur.

Bay Driberg²⁷, güzel bir kızın sakat kız kardeşine küçümseyici davrandığını anlatan bir masal kaydeder. Güzel kız, yakışıklı bir koca arar ve sonunda bir kolobus maymunuyla evlenir. Sakat kız kardeş, onları yeni evine götürüp ağırlamak ister fakat güzel kız, bu teklifi kaba alaylarla geri çevirir. Sakat kız yine de ısrar eder evli çifti gece evinde ağırlar. O gece sakat kız, yakışıklı Kolobus’un güzel gelinini öldürüp yemeyi planlayarak bıçağını bile bilemekte olduğunu keşfeder. Uzun lafın kısıması sakat kız kardeş, ablasını kurtarır ve onu evine geri götürür. Kolobus onları takip edince tuzağa düşürülür ve öldürülür. Bunun üzerine halk, sakat kız kardeşi acımasız sözlerle uzaklaştıran güzel kız Awil’i azarlar: “Senden tiksiniyoruz!” derler. Ona şöyle söylerler: “Bak, o seni kurturmadı mı?” Böylece Awil pişman olur ve kız kardeşini sevmeye başlar. Burada da ahlak dersi herkes için açıktır: Zayıflara küçümseyerek davranmayın. Daha pek çok ilgi çekici hikâyede gençlere öğretilen sağlıklı gerçek şudur: Suç işlerseniz cezasız kalamazsınız. İtaat öğütlenir ve birçok keyifli hikâyede eski uyarı yinelenir: Günahınızın sizi bulacağından emin olun!

Öncelikle eğlence amacıyla anlatılan popüler hayvan hikâyeleri, çoğu zaman ikiyüzlülük, yalan ve aldatma gibi toplumsal açıdan olumsuz davranışları âdeta övüyor gibi görünür. Neşeli karakter Tavşan, kurnazlığın simgesidir. O bir Machiavelli²⁸, bir Tartuffe²⁹, tam anlamıyla bir haylazdır. Normalde iğrenç bir yaratık olması gerekir ama değildir. O,

²⁷ İngiliz antropolog Jack Herbert Driberg’e (1888-1946) değinilmektedir. Driberg, Birleşik Krallık’ın Uganda Protektorası’nda (1912-1921) görev yapmış ve bölgeyle ilgili araştırmalarından biri olan *The Lango: A Nilotic Tribe of Uganda* adlı çalışmasını 1923’te yayımlamıştır. Bu eser, Kuzey Uganda’daki Lango halkının kültürü, dili, gelenekleri ve sözlü anlatıları üzerine kapsamlı bir etnografik incelemedir. Burada özeti verilen anlatı, bu kitapta “The Wife of The Colubus” başlığıyla yer almaktadır (Bk. Driberg, J. H. (1923), *The Lango: A Nilotic Tribe of Uganda*, London: T. Fisher Unwin).

²⁸ Niccolò Machiavelli (1469-1527), özellikle Prens adlı eseriyle tanınan İtalyan devlet adamı, askerî stratejist, şair, oyun yazarı ve düşünürdür. Bu *Culture and Civilization*

öylesine çeşitli ve sonsuz derecede komiktir ki bu harika maceraları dinlerken Afrikalıların kahkahalarına biz de katılmadan edemeyiz. Sulwe ve diğer hayvanların hikâyeleri, en yüksek ahlaki tonu taşıyor olsalar da en azından zekânın fiziksel güçten üstün olduğunu gösterir. Kaba kuvveti alt eden her zaman akıldır. Tavşan nihayet yenilirse bu ancak üstün bir kurnazlık karşısında olur. Dersin tehlikeleri vardır ama içinde bir miktar iyilik de bulunur. Afrika halkının hikâyelerinde kötü özellikler çoğu zaman itici hayvanlarla ilişkilendirilir. Örneğin sırtlan ağgözlüdür ve diğer benzetmeler de bu şekildedir.

Afrikalılar alaya karşı çok duyarlıdır ve alay, genç kuşakları kabile kalıplarına göre şekillendirmek isteyenlerin elinde güçlü bir araçtır. Bergson'un³⁰ da öğrettiği gibi kahkaha her şeyden önce bir düzelticidir ve toplum, kendisine yapılan haksızlıkların intikamını kahkaha yoluyla alır. Bu yüzden, bu masalların çoğunda çeşitli şekillerde kendilerini rezil eden/aptal durumuna düşüren insanlarla alay edildiğini görmek bizi şaşırtmaz.

Konuyu kapatmadan önce değinmem gereken bir başka tür masal daha var. Ben onlara muamma diyorum. Görünüşe göre bu masal türü zekâyı keskinleştirme amacıyla anlatılır ve dolayısıyla eğitici bir amaca hizmet eder. Size bir örnek vereceğim. Bu örnek Ba-ila halkı tarafından bana aktarılmıştır.

Bir adamın dört oğlu ve bir kızı olmak üzere beş çocuğu vardır. Adamın ölümünden bir süre sonra kızı kaybolur. Anne, oğullarını çağırır ve kızı bulmaları için görevlendirir. Oğullar olağanüstü yetenekli insanlardır. En büyük oğul, çok uzak mesafeleri görebilme yetisine sahiptir. Gözlerini çevirdiğinde kız kardeşini elli mil (80 km) uzakta bir aslanın pençesinde bulur. İkinci oğul, görünmeden mekânlar arasında hareket etme gücüne sahiptir ve kız kardeşini aslanın ağzından kurtarır. Avını kaybeden aslan öfkelenip etrafa saldırır fakat üçüncü oğul onu öldürür. Kız eve ölü olarak getirilir. Dördüncü oğul ise güçlü ilaçları sayesinde onu hayata döndürür. Anne büyük bir sevinçle, büyük bir et parçasını alıp oğullarına vererek şöyle der: "Yiğen oğullarım. Zekânız ve sadakatınız için size minnettarlığımı sunuyorum." Fakat oğullar şöyle derler: "Hayır, bunu yalnızca birimize ver; kardeşimizi sana sağ salim geri getirmede en çok katkısı olana." İşte sorun burada: Eti kime vermelidir? Kızı uzak mesafeden bulan oğula mı, onu aslandan kurtaran oğula mı, aslanı öldüren oğula mı yoksa onu hayata döndüren oğula mı? Eti kim aldı? Ba-ilalılar kendi aralarında bu konu üzerinde uzun ve coşkulu tartışmalar yaparlardı. Bildiğim kadarıyla henüz bu soruyu çözmüş değiller. İlginç olan, Bavenda ve Ashanti halklarının çok benzer hikâyelere sahip olmalarıdır. Bu durum şu soruyu akla getirir: Transvaal, Kuzey Rodezya ve Ashanti gibi birbirinden çok uzak yerlerde yaşayan insanlar nasıl oluyor da hemen hemen aynı problemi ortaya koyabiliyorlar? Bunu bağımsız olarak mı icat ettiler, yoksa Afrika boyunca bir kabileden diğerine mi aktarıldı ya da çok eski bir dönemde ortak atalar bir halk oluşturduğunda mı ortaya çıktı? Bu, Afrika halk hikâyelerini incelediğimizde sürekli karşımıza çıkan bir sorundur ama bunu burada, şimdi çözmek benim işim değildir.

Sözlerime, Afrikalılara özgü dostluk kurma dehasını iyi bir şekilde gösteren başka bir sorunla son veriyorum. Bu anlatı Bay Cardinal tarafından kaydedilmiştir. Togoland'ın Dagomba halkı tarafından anlatılmaktadır. Zamanım olmadığı için bunu ayrıntılı olarak tekrar anlatamıyorum. Bu, Afrika masallarının en iyilerinde sergilenen hayal gücünün güzel bir örneğidir.

Bir köyde aynı gün iki erkek çocuğu dünyaya gelir. Biri zengin bir ailenin, diğeri fakir bir ailenin çocuğudur. Birbirlerine tıpatıp benzedikleri için anne-babaları bile onları ayırt edemez. Bu iki çocuk çok kısa sürede yakın arkadaş olurlar. Büyüdüklerinde, zengin adam dünyayı gezmeye çıkar, fakir adam da onunla birlikte gider. Dünyanın en güzel kadınının yaşadığı bir kasabaya gelirler ancak kadının koruyucu ruhu, görünüşte imkânsız olan bazı şeyleri yapabilen bir erkek dışında hiçbir erkekle evlenmemesi gerektiğini söylemiştir. Zengin genç adam bu harika kızı elde edeceğine yemin eder. Sınavlar gerçekten zordur ve başarısız olursa öldürülecektir ancak arkadaşının değerli yardımıyla başarır. Adam kızın kalbini kazanır ve evlenirler. Eve döndüklerinde, zengin gencin babası iki arkadaşına da eski zamanlarda devler tarafından yapılmış sihirli birer bıçak verir. Yoksul adam bir ipek-pamuk ağacı diker ve ağaç büyüdüğünde ise arkadaşına, dünyayı görmek için yola çıkacağını, ağacın yaprakları solarsa bunun kendisinin tehlikede olduğunu bir işareti olacağını söyler. Böylece fakir adam sihirli bıçağını da yanına alarak yola koyulur. Su kaynağını sağlayan nehrin kurduğu bir kasabaya gelir. Halk, nehir ruhunu yatıştırmak için kızlarını boş yere kurban etmiştir. Yalnızca reisin kızı kalmıştır. O da ruh tarafından götürülmesi için çoktan nehir kıyısına bırakılmıştır. Adam onu orada bulur, gün batımına doğru bekler. Bu

eserinde iktidarın korunması için ahlaki kaygıların geri plana itilebileceğini savunması, adının zamanla kurnazlık, hile ve faydacı aklı temsil eden bir kavrama dönüşmesine yol açmıştır. Öyle ki adından türeyen Makyavelist kişilik tipi manipülasyon, kurnazlık ve hilekârlıkla özdeşleşmiştir.

²⁹ Tartuffe, Fransız yazar Molière'in 1664 tarihli aynı adlı oyununda yer alan başlıca karakterdir. Dindarlık ve erdem maskesi altında çıkarıcılık ve sahtekârlık yapan bu tip, zamanla, edebiyatta ikiye bölünmüş ve ahlaki istismarın simgesi hâline gelmiştir.

³⁰ Fransız filozof Henri-Louis Bergson (1859-1941), 1900'de yayımlanan *Le Rire/Gülme* adlı eserinde gülmeyi toplumsal yaşamı mümkün kılan bir "düzeltici" mekanizma olarak tanımlar.

sırada, devasa bir piton biçimindeki ruh ortaya çıkar ve doğruca kıza yönelir. Adam, sihirli bıçağının tek bir darbesiyle pitonun başını keser. Bunun üzerine yılanın boynundan su akmaya başlar. Adam kızı geri götürür ancak halk nehir ruhuna kurban edildiği gerekçesiyle kızı kabul etmez. Bu yüzden adam kızla evlenir. Ama maceraları henüz sona ermemiştir. Adam bir gün ava çıkar ve bütün av hayvanlarının, halkın anlattığına göre, korkunç bir ruhun yaşadığı kutsal bir tepede toplandığını fark eder. Oraya yaklaştığı sırada tepe aniden yarılarak onu ve yanındaki tüm adamları yutar. Ertesi sabah, uzaktaki köyünde bulunan zengin genç adam, pamuk ağacının yapraklarının kurumuş olduğunu görür ve hemen arkadaşına yardım etmek için yola koyulur. Bir zaman sonra zengin adam, fakir adamın karısıyla birlikte yaşadığı yere varır. Fakir adamın karısı birbirlerine çok benzedikleri için zengin adamı kocası sanar. Zengin adam, bir gün avcı grubuna katılır ve kutsal tepeye yaklaştıklarında oranın hikâyesini öğrenir. Tüm uyarılara rağmen oraya yaklaşır ve tepe onu yutmak üzereyken sihirli bıçağıyla tepeye sert bir darbe indirir. Böylece tepe iki parçaya ayrılır. Ayrılan yerden arkadaşı ile birlikte diğerleri de dışarı çıkar. Böylece iki arkadaş tekrar bir araya gelir. Dagomba halkı, “Şimdi bana söyleyin, bu ikisinden hangisi daha iyi dosttu?” diye soruyor.

Bu büyüleyici konunun sadece yüzeysel bir kısmına değindim. Ancak sanırım halk masallarının Afrikalıların hayatında büyük bir rol oynadığını göstermek için size yeterince şey söyledim.

Bu çalışma pratik bir değere sahiptir. Afrikalılarla çalışmam durumunda olan herkes, hayal gücünün onlar üzerindeki muazzam gücünü burada dikkat çekilen tespitlerden öğrenmelidir. Onları eğitirken, kendilerinin belirlemiş olduğu yolu izlemekten ve anlatılara geniş ölçüde başvurmaktan daha iyisini yapamayız.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zeka Kullanımı: Yazar yapay zeka programlarını kullanmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: The author has stated that he does not use artificial intelligence programs.